

Gaasterlandse vaarten

Ligging

Het gaat nu eens niet om één kanaal, maar om meerdere kanalen. Er zijn in totaal 12 Gaasterlandse vaarten en kanalen. Deze vaarwegen zijn gelegen in de lagere delen van het Gaasterlandse heuvelland. De totale lengte van de vaarwegen bedraagt 25,3 km en is als volgt verdeeld:

- Boekevaart: 800 m.
- Luts: 4.600 m.
- Nieuwe Vaart: 500 m.
- Rijstervaart: 5.100 m.
- Schouwvaart: 700 m.
- Sefonstervaart: 1.300 m.
- Sminkevaart: 1.800 m.
- Sondelervaart: 2.000 m.
- Spookhoekstervaart: 1.900 m.

- Van Swinderenvaart: 1.000 m.
- Witakkersvaart: 1.100 m.
- Zandvaart: 4.500 m.

Geschiedenis

Schuivend ijs

Het Gaasterland is binnen Friesland een bijzonder landschap. In het vlakke Friese land valt het gebied op door zijn reliëf met hoogten tot 12 meter. Deze bulten in het landschap zijn een gevolg van de voorlaatste ijstijd in ons land. Deze ijstijd vond zo'n 130.000 tot 230.000 jaar geleden plaats in het Saalien. In deze koude periode reikt landijs vanuit Scandinavië tot in ons land. De grens van het ijs beweegt in een aantal fasen steeds verder naar het zuiden. Op een bepaald moment schuift het ijs een wal van puin, zand en stenen voor zich uit die tot stilstand komt langs

de lijn Texel-Wieringen-Gaasterland-Urk-Vollenhove-Steenwijk-Coevorden. Na enige tijd rukt het ijs verder op en 'overrijdt' deze stuwwal. Hoewel sterk afgevlakt, blijft deze wel voor een groot deel bestaan in de vorm van lage heuvels. De bodem bestaat uit keileem, een mengsel van door het ijs vermalen grind, zand en leem, dat weinig doorlatend is. Op de keileembodems blijft gemakkelijk water staan en daarmee zijn ze een basis voor latere veenvorming.

Woeste gronden

In het begin van de middeleeuwen is Gaasterland nog een woest land met veel bos gelegen tussen moerassige lage gronden. Met de ontwikkeling van de landbouw beginnen de mensen ook het Gaasterland in cultuur te brengen. Op de flanken van de heuvels ontstaan nederzettingen. De bossen worden gebruikt als graasgronden en worden ook op kleine schaal gekapt voor het hout en de verbetering van de vruchtbaarheid van de gronden. Het gevolg is dat de bossen geleidelijk degenereren tot heidevelden en zandverstuivingen. Dat het er redelijk goed boeren is, bewijst de aanwezigheid van een uithof/kapel bij Rijs. Deze uithof is één van de belangrijkste boerderijen van de abdij van Stavoren (later gevestigd in Hemelum).

De Sefonstervaart nabij Rijs.

Adellijke geslachten

Het verhaal van het in cultuur brengen van het Gaasterland is grotendeels het verhaal van een aantal machtige families die in het Slot of Huis te

Rijs resideren. Deze families hebben hun fortuin veelal elders vergaard en vestigen zich in het landschappelijk aangename Gaasterland waar zij verdere initiatieven nemen voor het in ontginning nemen van de gronden. In de 15e eeuw zijn het de Galema's die hun intrek te Rijs nemen. Zij werden gevolgd door de familie Schwartzenberg in de 16e en 17e eeuw, de familie De Wildt in de 17e eeuw, de Rengers in de 18e eeuw en tenslotte de Van Swinderen's vanaf het begin van de 19e eeuw. Al deze families hebben hun stempel gedrukt op het Gaasterlandse landschap. Daarbij gaat het ook om de aanleg van kanalen en vaarten. Overigens gaat, naast de invloed die deze families uitoefenen op het Gaasterlandse landschap, het leven in de bestaande dorpen als Oudemirdum, Sondel en Balk gewoon zijn gang met als gevolg meer geleidelijke en kleinschalige aanpassingen van het landschap.

De eerste kanalen

Op onderstaande kaarten is te zien dat in de 16e en een groot deel van de 17e eeuw Gaasterland een relatief woest en leeg gebied is. Er zijn geen watergangen, met uitzondering van de Luts bij Balk. De familie Schwartzenberg laat in de 17e eeuw de Rijstervaart aanleggen. Deze vaart loopt van het landgoed van de familie bij Rijs naar de Fluessen en wordt ook wel de Schwartzenbergersloot genoemd. De Rijstervaart heeft een verbinding met de Zuiderzee via de Merdersloot (nu de Spookhoekstervaart, Witakkersvaart en Sefonstervaart). De Merdersloot (of Mirdersloot) loopt via een drietal poelen naar het Zuurwennersluisje (Zuiderwennersluisje) in de zeedijk langs de Zuiderzee (zie de kaarten uit 1720 en 1780). Met deze vaarten werd de aan- en afvoer van goederen mogelijk en werd tegelijk de waterhuishouding verbeterd. Beide ontwikkelingen waren goed voor het in ontginning nemen van de woeste gronden.

Kart van Gaasterland uit 1579

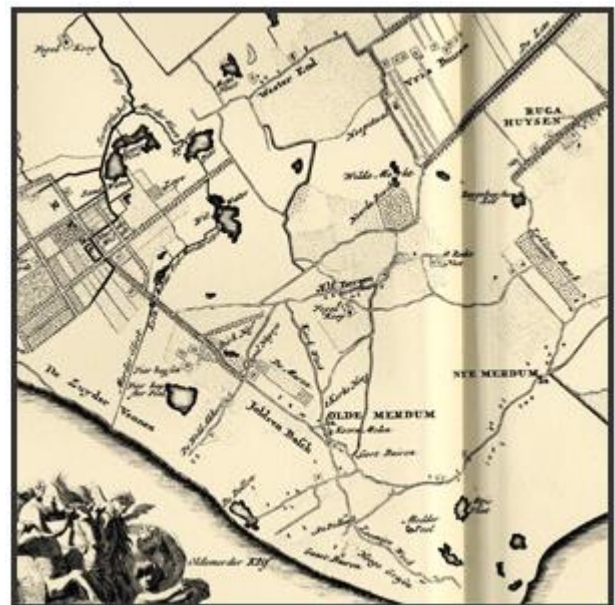

Kart van Gaasterland uit 1664.

Het ontstaan van een kanalenetwerk

Van de aanleg van kanalen komt het vervolgens een aantal eeuwen niet meer. Pas aan het begin van de 19e eeuw is het Gerard van Swinderen die het vaarwegennet van Gaasterland sterk verbetert en uitbreidt. Hij legt daarmee de basis voor het kanalenetwerk, zoals dat vandaag de dag ook aanwezig is. Ten eerste zorgde hij ervoor dat het riviertje de Luts tussen 1820 en 1830 wordt uitgediept en bevaarbaar wordt gemaakt tot de Kippenburg. Middels de Van Swinderenvaart werd vervolgens de Luts

aangesloten op de Merdersloot en daarmee de Rijstervaart, zodat een doorgaande vaarverbinding ontstaat tussen de Fluessen en het Slotermeer via het Gaasterland. Met deze ingrepen wordt de waterhuishouding in (de lage delen van) het gebied sterk verbeterd. Over deze kanalen wordt onder andere terpaarde naar Gaasterland gebracht om de relatief onvruchtbare gronden te bemesten. Ter ontginning van nog woeste gronden, maar ook ten behoeve van de afvoer van hout uit de bossen, werden haaks op de Luts en de Van Swinderenvaart zijkanalen gegraven als de Sminkevaart (ofwel Steendollensvaart) en nog een tweetal vaarten zonder naam. Deze laatste twee vaarten worden, verwijzend naar de plaatselijke streeknamen, hier voor het gemak Boekevaart en Schouwvaart genoemd. In deze tijd is overigens de verbinding met de Zuiderzee via de Merdersloot al verloren gegaan. De Zuiderzee kan vanaf dan worden bereikt via het Slotermeer en de Ee of via de Fluessen richting Stavoren.

Kart van Gaasterland uit 1718.

Kaart van Gaasterland uit 1782.

Balanceren tussen ontginnen en bebossen

Wat de landheren eeuwenlang goed lukt in Gaasterland is het bewaren van een evenwicht tussen het ontginnen van gronden, de aanleg van bosplantages en het instandhouden van de bossen. Zo blijft het gebied landschappelijk aantrekkelijk en geeft het allure aan landhuis en landgoed. Het is niet onwaarschijnlijk dat de bossen ook gebruikt zijn voor de jacht. In de 19e eeuw weten de Van Swinderen's dit evenwicht nog lang te bewaren. Zij leggen meerdere eikenhakhoutplantages aan. Hout wat goed gebruikt kon worden in de bouw en in de mijnen in België, Duitsland en later Limburg. De vaarten spelen voor het transport van het hout een belangrijke rol. Als de familie in financiële problemen komt verandert dit. Veel van de gronden worden verkocht. De zorgvuldig beheerde bosplantages raken versnipperd en worden gekapt. In snel tempo ontbost het Gaasterland. Het is aan burgemeester Gaaikema te danken dat de gemeenteraad in 1926 besluit de nog bestaande bossen te behouden en te beschermen ten behoeve van het toerisme.

De oostelijke kanalen

De genoemde vaarten en kanalen zijn allemaal met elkaar verbonden en lopen, aansluitend op

de Luts, aan de westzijde van de Gaasterlandse heuvels. Aan de oostzijde van deze heuvels lopen echter ook nog twee kanalen. De oudste hiervan is de Sondelervaart die het dorp Sondel met de Ee bij Tacozijl (deels via de Nieuwe Vaart) verbindt. Bij Tacozijl ligt de sluis naar de Zuiderzee. Tot de aanleg van het Prinses Margrietkanaal was de Ee één van de belangrijkste vaarroutes tussen Friesland en de Zuiderzee. De Sondelervaart dateert van rond 1725. In 1848 is de vaart nog eens verbreed (en is vermoedelijk de Nieuwe Vaart aangelegd) en een halve eeuw later is er een zwaigat aangelegd bij het dorp. De vaart is van belang geweest voor het vervoer van goederen en grondstoffen (turf, zand, hout). De andere vaart is de Zandvaart die van de Sondelervaart bij de Sondelerleijen naar het buurtschap Gaastburen loopt. Voor het grootste deel loopt deze vaart direct ten westen van de Zuiderzeedijk. De vaart is rond 1890-1900 aangelegd. De functie voor transport was beperkt. Wellicht heeft er voor een korte tijd zandtransport over plaatsgevonden, maar de naam kan ook afgeleid zijn van in de directe omgeving aanwezige veldnamen, zoals Zandvoorderhoek. Het is waarschijnlijk dat de vaart vooral een waterhuishoudkundige functie had. Dat is in ieder geval in deze tijd het geval.

Centrale deel Gaasterland rond 1920.

Een overzicht

Als we de ontwikkeling van het kanalenetwerk in vogelvlucht bekijken, dan ontstaat het volgende beeld dat met de getoonde historische

kaarten wordt ondersteund. Het Gaasterland is eerst een gebied met vooral wouden en heide met aan de flanken enkele dorpen en buurtschappen. Tussen de heuvels en aan de voet van de heuvels is sprake van moerassen en plassen. De Luts is de enige rivier in het gebied en loopt vanaf de noordzijde van de heuvels naar het Slotermeer bij Balk. In de 17e eeuw ging dit beeld veranderen. De Rijstervaart wordt aangelegd, terwijl de Merdersloot wat lokale plassen met elkaar verbindt en voor een verbinding tussen de Fluessen en de Zuiderzee zorgt. Hiermee is het zuidwestelijke deel van het Gaasterland ontsloten door vaarwegen. In de 18e eeuw ontstond met de Sondelervaart een ontsluiting van het gebied aan de oostzijde. Hiermee werd het gebied aangehaakt op de belangrijke vaarverbinding over de Ee. De 19e eeuw stond in het teken van het verbinden van de vaarwegen tussen het westen en noorden van het Gaasterland. De Luts wordt via de Van Swinderenvaart aangesloten op de Merdersloot en Rijstervaart. De Merdersloot heeft dan al haar belang als verbinding met de Zuiderzee verloren. Dat maakt de nu ontstane verbinding tussen Fluessen en Slotermeer via de Van Swinderenvaart en de Luts des te aantrekkelijker. Via enkele zijtakken, zoals de Sminkevaart, worden aanliggende gebieden ontsloten en ontwaterd. Aan het eind van de 19e eeuw werd tenslotte de Zandvaart aangelegd als lange, maar ook wat solitaire vaarweg. Aan de noordzijde werd aangetakt op de Sondelervaart.

De Luts in Balk.

Langs de Gaasterlandse vaarten

Nieuwsgierigheid als leidraad

De Gaasterlandse vaarten zijn deels per voet en deels per fiets bezocht. Gestart werd in Oudemirdum op één van de eerste mooie lentedagen van 2010. Oudemirdum ligt niet aan een vaart, maar het is er gezellig en van hieruit is mooi te wandelen naar de dijk langs het IJsselmeer in de richting van het punt waar de Merdersloot (nu Sefonstervaart) ooit eens in de Zuiderzee stroomde. Daar lag het Zuider-Vennersluisje en ik ben erg nieuwsgierig naar wat hier nog van terug te vinden is.

Bijzondere uitzichttoren

De wandeling uit het dorp voert langs het Jolderenbosch op het hoogste punt van Gaasterland. Hier aan het Huningspad staat nog een luchtwachtoren uit 1953 (1). Deze torens werden als uitkijktorens gebruikt door het Korps Luchtwachtdienst. Er bestond een fijnmazig netwerk van in Nederland, maar nu worden deze torens steeds zeldzamer. Deze hier is het enige exemplaar in Friesland. Wat verderop wijkt het bos en is er zicht op de glooiende landerijen van de Zuiderfennenspolder.

Van desillusie naar idylle

Langs de Sefonsterdijk wordt het pad lang en recht. Iets verderop raakt de Sefonstervaart aan de oude zeedijk. Daar aangekomen wacht een desillusie (2). Er is niets, maar dan ook niets te zien van enig relict dat verwijst naar het feit dat hier een vaarverbinding lag met de zee. Natuurlijk de Sefonstervaart is er wel, maar deze heeft nu een functie als wetering en loopt keurig dood op de Sefonsterdijk. Op, in en over de dijk is verder geen spoor meer te vinden van de sluis of een vaarweg. Jammer dat niets resteert van wat eens een markante plek moet zijn geweest. Er hoeft echter niet lang getreurd te worden. Met de Sefonstervaart voor de voeten begint de tocht langs de vaarten nu echt. Het onverharde pad langs de Sefonstervaart ziet er uitnodigend uit.

Gaand over het pad valt al gauw op hoe stil en landelijk het er is. Het heldere blauwe water van de vaart, de aanliggende zacht glooiende heuvels, het felgroene lentegras en het feit dat blijkbaar niemand hier komt maken het tot een kleine idylle.

De Sefonstervaart loopt dood op de Sefonsterdijk. Geen spoor van een voormalige sluis.

Zoemende bijen en kindergejoel

De lentezon behaagt en overall klinken zoemende bijen. Een koeienbruggetje over de vaart geeft wat afwisseling. Vroeger stond hier een poldermolen, maar deze is verdwenen. Iets over de helft ligt een stuw met elektrisch gemaal in de vaart. Wat al min of meer duidelijk was, wordt hier bevestigd. Over deze vaart kan niet meer worden gevaren. De vaart is dan ook weelderig begroeid met lelies. Ook de oevers ogen natuurlijk. Verder lopend naar het noorden komt de vaart aan bij de doorgaande weg, de Jan Schotanuswei. Hier, bij de entree van het dorp Rijs, ligt een mooi bebouwingscluster met boerderij en een geslaagd modern huis. De aangrenzende beplanting maakt het traject van de Sefonstervaart wat lommerrijker. Overigens is de vaart het laatste stukje tot de Jan Schotanuswei niet direct te volgen. Er moet een klein stukje omgelopen worden. Hier valt een aanzwellend kindergejoel op. Het blijkt dat de kleine omweg een gevolg is van de aanwezigheid van Speelpark Sybrandy's dat gelegen is aan de brug over de vaart.

Nieuw gebruik van oude vaarten

De brug over de vaart herbergt een gedenksteen met als jaartal 1876. Vanaf de brug gaat de Sefonstervaart verder als Witakkersvaart. Deze vaart slingert lichtjes langs enkele fraai gelegen erven om vervolgens vrij recht richting de Spookhoekstervaart te lopen. Om weer langs deze vaart te komen kan goed gebruik worden gemaakt van een recent gebouwd chaletpark van camping de Vossenhoek. De verrassing is groot als blijkt dat dit nieuwe chaletpark (3) middels een nieuwe vaart en zwaaiком is aangesloten op de Witakkersvaart. Met een bootje bij je chalet kun je nu zo aantakken op het vaarwegennet in Friesland. De ingang van het chaletpark vanaf het water is markant vormgegeven door een hoog oplopende boogbrug. Dat geeft een goed beeld van de schepen die hier kunnen worden gebruikt; kleine motorboten en sloepen.

Door de weilanden

Bij deze nieuwe boogbrug sta je ook weer bij de Witakkersvaart zelf. Deze vaart is verder niet al te breed en loopt recht door de akkers richting het noorden. Een begeleidend voet- en fietspad ontbreekt. Omdat er ook geen aanliggende erven zijn, besluit ik over de weilanden langs de vaart te lopen. Dat voelt altijd wat stiekem en onzeker, maar het is de moeite waard. Het gedeelte leent zich goed voor een mooie wandeling. Opvallend zijn een tweetal dammen die voor het landbouwverkeer worden gebruikt. In deze dammen is wel een uitsparing voor de vaart gemaakt, maar deze is niet al te groot. Dat vraagt nog wel om enig werk wil men hier vanaf het chaletpark kunnen varen naar de Spookhoekstervaart.

Nieuwe insteekhaven en brug bij chaletpark aan de Witakkersvaart.

Een kleine oase

Bij de Spookhoekstervaart sta je voor een tweesprong: linksaf richting het westen en de Rijstervaart of rechtsaf naar het oosten en de Luts. Ik besluit voor het eerste. Ook al omdat daar nu wel een onverhard pad langs loopt. Het blijkt een kort maar prachtig stukje. De Spookhoekstervaart wordt fraai omzoomd door hoge bomen en beplanting. Bij de zogenaamde Zesde Brug liggen daarnaast ook een aantal erven met landschappelijke beplanting. Het maakt dit stukje tot een schaduwrijke oase (4). Op de Zesde Brug staand is er een prachtig zicht over de vaart. Met grote regelmaat komt er laag onder je een motorjacht of grote sloep langs. Een heerlijke plek om te genieten aan het water.

Naar het Friese land

Naar het westen toe is de Spookhoekstervaart nog een klein stukje te volgen. Daarna rest even niets anders dan langs de provinciale weg te lopen of fietsen. Het landschap wordt hier meer open van karakter. Verdwenen zijn de bossen en bosschages van het Gaasterland. Ervoor in de plaats komt de weidsheid van de polders die zo karakteristiek zijn voor het Friese land. De provinciale weg moet overigens niet te lang worden gevolgd. Via het Westerein en een paadje langs een klein bos is via onverharde wegen te komen tot de kruising van de Spookhoekstervaart en de Rijstervaart net bij het viaduct van de provinciale weg. Zelfs met deze weg is het een

mooi beeld: een laag, leeg en vooral groen land met (redelijk) druk vaarverkeer over de vaarten.

Struinen langs de vaart

De Rijstervaart volgend naar de Fluessen moet er al gauw gestruind worden. Er zullen een aantal hekken met prikkeldraad moeten worden beklommen om de vaart te kunnen volgen. Eerst loop je dan een tijdje evenwijdig aan de provinciale weg, maar al gauw buigt de vaart af en wordt het steeds landschappelijker en mooier. De Rijstervaart slingert hier langzaam door bloemrijke weiden. In de verte zie je her en der de oranje daken van de stelpboerderijen. Na ruim een kilometer gaat het struinen over in een onverhard pad en is er zelfs weer te fietsen.

De Rijstervaart bij de uitmonding in de Fluessen.

Een kleine pleisterplaats

Na een haakse bocht richting het noordwesten komt de Rijstervaart uit in de Fluessen (of meer specifiek het deel genaamd De Holken). Hoewel hier slechts één boerderij is gelegen en geen buurtschap, heeft het toch iets knus. Er liggen ook meerdere kleinere en grotere schepen aangemeerd, zodat het iets van een haventje heeft. Net aan de andere kant van de weg Oordenwei is een picknickplaats en kan je via een traphekje over de dijk struinen (5). Een fier standbeeld van een jolig mannetje op een lange paal waakt hier over het einde van de Rijstervaart.

Gevorkt verleden

Daarmee is echter slechts een deel van de Rijstervaart bezocht. De Rijstervaart loopt vanaf de Fluessen naar het Rijsterbosch bij Rijs en takt daar als een vork in drie delen uiteen. Dit deel van de vaart door de Rijsterpolder is (in ieder geval op een fiets) niet te volgen. Er lopen geen paden en de aanwezige sloten zonder bruggen of dammen maken het lastig er langs te lopen. Wel is ook hier de Rijstervaart te bevaren, maar dan moet meer aan roeiboten en kleine sloepen worden gedacht. Vanaf de Mientwei bij Rijs kan in ieder geval bij de uiteinden van de drie aftakkingen worden gekeken. De meest westelijke is het meest interessant. Hier staat nog wat bebouwing en lijkt de vaart te eindigen in een kleine zwaaihoek. Rond 1900 stond hier een steenbakkerij (6). Van de bedrijfsgebouwen van deze bakkerij resteert niets meer, maar de aanwezige woningen dateren nog wel uit die tijd. Opvallend is dat ik niet zo gauw sporen zie van afgravingen voor het bakken van stenen. Geen grote plassen of kuilen. Wellicht is er in de omringende heuvels gegraven. De steenbakkerij is in de Eerste Wereldoorlog nog gebruikt als interneringskamp voor vluchtelingen uit België. De andere twee aftakkingen hebben een meer landelijk karakter. Het zijn grote sloten die doodlopen op de Mientwei. De meest oostelijke aftakking sluit aan op het terrein waar vroeger het Huis of Slot Rijs stond. Hier is nu een park ingericht met moderne verwijzingen naar het roemruchte verleden.

Wisselend landgebruik

Van Rijs gaat de tocht weer terug naar de Spookhoekstervaart (vroeger ook wel Spokers Hoekvaart genoemd) bij de Zesde brug. Vroeger was dit een ophaalbrug. Nu naar het oosten gaand komen we in een gebied dat in de zestiger jaren van de vorige eeuw ingrijpend is veranderd. Wat eens een bosgebied was, is nu een recreatiegebied geworden: het Wyldemerk. Een groot deel van het bos is hier in het kader van de zandwinning vergraven tot plas. Gelukkig is er via

de recreatiepaden goed te lopen langs de Spookhoekstervaart. Bij het buurschap Schouw komt deze vaart uit in de nieuwe plas. Een voetbrug (vroeger een voetveer) brengt je hier naar de overzijde. Hier zijn wat ligplaatsen en daar maakt de recreatievaart gaarne gebruik van. Hier loopt ook de Schouwvaart (eigenhandig genoemd naar het buurtschap). Deze smalle vaart loopt fraai door het land, maar is privé terrein, zodat het bij een blik over de vaart blijft.

De Spookhoekstervaart bij de Zesde Brug.

Geen doorkomen aan

Langs de zuidzijde van de nieuwe plas probeer ik nu naar de Van Swinderenvaart te komen. Dat valt niet mee. Er lopen geen paden en zelfgezochte wegen in bos en kreupelhout lopen vast op sloten of prikkeldraad. Hier mag je blijkbaar niet komen. Dan maar even terug via de Oude Balksterweg en dan is er bij het Roekebosch weer bij de Van Swinderenvaart te komen. Dit is een strakke rechte vaart die vrij diep in het landschap ligt. De vaart is omgeven door hoge wallen en hoge bomen van aangrenzende bosgebieden. De brug bij de Sminkewei is een herkenbaar baken aan de einder. Daar ook stroomt de Sminkevaart de Van Swinderenvaart in.

Een roemloos einde

De Sminkevaart is de grootste van de opvaarten naar de Luts en de Van Swinderenvaart. De vaart loopt zeer strak door het bos, maar heeft een zekere grandeur door de prachtige hoog

opgaande beplanting langs de oevers. Aan de westzijde bestaat deze beplanting uit bos dat tot aan het water reikt. De bomen staan er min of meer schots en scheef. Aan de oostzijde staat boven op de oever een prachtige dubbele beukenlaan. Tussen de beuken door loopt een wandelpad. Omdat de oevers wel 3 tot 4 meter hoog zijn is er goed zicht op de vaart. Een tweetal opvallende witte houten fiets- en wandelbruggen liggen over de vaart. Verder gebeurt er niet veel. De vaart loopt maar verder door het groen. Na bijna twee kilometer maakt het bos plaats voor landerijen. Het is ook het begin van het einde van de vaart. In dit laatste stukje verlandt de vaart zienderogen tot er vrijwel niets meer van over is achter de boerderij aan de Boegen. Ik verwacht nog wat restanten te zien van de vroegere functie met wat laad- en losmogelijkheden, maar niets van dat al. De Sminkevaart, ooit ook wel Steendollensvaart genaamd door alle stenen die men vond bij het graven van de vaart, eindigt roemloos.

De Sminkevaart.

In het hart van Gaasterland

Weer terug bij de Van Swinderenvaart is het een klein stukje naar Kippenburg. Aan de overzijde valt de nieuwbouw van het dekstation Gaasterland op. Vrij massaal ineens in dit verder kleinschalige en mooie gebied. Gelukkig maakt de Kippenburg weer veel goed (7). Op deze plek, waar de Van Swinderenvaart onzichtbaar overgaat in de Luts, ademt alles historie uit. Niet hele oude historie overigens. Aan het begin van

de 19e eeuw besloot jonkheer G. Van Swinderen een hoenderfokkerij te starten in wat nu De Starnumanbossen zijn. Daarbij liet hij het landhuis de Kippenburg bouwen. Het werd echter geen succes en in 1850 werden de activiteiten gestaakt. De Kippenburg werd een herberg, wat het tot 1985 zou blijven. Nu is het fraaie bouwwerk in het hart van het Gaasterland als vakantieverblijf te huren.

Bij de Kippenburg.

Van iets naar niets

Op het landgoed van de Kippenburg ligt ook de Boekevaart, de meest noordelijke van de vaarten die aantakken op de Luts/Van Swinderenvaart. Deze lijkt sterk op de Sminkevaart, maar is wat kleinschaliger. Ook ligt de vaart iets minder diep in het landschap. Aan beide zijden kan goed langs de vaart worden gewandeld. Waar de Sminkevaart op het oog nog grotendeels wel bevaarbaar zou zijn, daar is hier geen sprake van. Ten eerste is de verbinding met de Luts afgedamd. Ten tweede ligt er veel plantaardig materiaal in de vaart. Dat geeft het een lommerrijk aanzien, maar varen is er niet meer bij. De vaart eindigt op een groot rechthoekig agrarisch perceel. Nog meer dan bij de Sminkevaart is het hier onduidelijk of er sprake was van enige relatie met het gebied/terrein waar de vaart eindigt. Wie zich daar verder niets van aantrekt kan hier verder wel heerlijk wandelen.

Een rivier als een kanaal

De Luts schijnt ooit een rivier te zijn geweest, maar in alles lijkt het nu een kanaal. Wie zich nog een Elfstedentocht kan herinneren weet wellicht ook dat deze schaatstocht over de Luts gaat. Het is een karakteristiek stuk. De Luts is smal, ligt tussen hoge oevers en wordt begeleid door hoog opgaande bomen. Dat geeft een soort van tunneleffect. Langs de Luts is zowel goed te wandelen (vooral langs de oostzijde) als te fietsen (westzijde). Na de bossen van De Starnuman staan er wat meer boerderijen langs de Luts. De aangrenzende landerijen maken het landschap meer open.

De Luts in Balk met mooie karakteristieke bruggen.

Een stadje van een dorp

Al snel komt de Luts echter Balk binnen. Hier is de Luts op zijn mooist. Dankzij een besluit uit 1785 staan er lindebomen aan weerszijden van de Luts. Dat was ooit een actie van welgestelde inwoners die de plaats wat meer aanzien wilde geven. Dat is goed gelukt. De linden passen mooi bij de vele prachtige historische panden die hier staan. Wat dat betreft lijkt het wel een klein stadje. De bomen van nu zijn niet zo oud, maar zorgen nog wel altijd voor een prachtig plaatje, tezamen met de twee gietijzeren ophaalbruggen. Bij het oude gemeentehuis ligt een hoge vaste brug over de Luts die daarmee bepalend is voor de doorvaarthoogte op dit traject.

Het gemis van een fabriek

Buiten het centrum loopt de Luts eerst langs nog wat oude en nieuwe bedrijventerreinen. Het was spijtig om te zien dat het monumentale gebouw van de veevoederfabriek 'De Volharding' nu is gesloopt. Een aantal jaren terug was ik nog zeer onder de indruk van dit, weliswaar leegstaande, gebouw. Wat rest is een kale vlakke (8). Ik weet dat het niet gemakkelijk is deze kolossale gebouwen her te bestemmen, maar ik mag hopen dat hier toch tot het uiterste daarnaar is gezocht. Het voelt nu als een groot gemis en dat zegt dan iemand die maar twee keer in Balk is geweest.

Veel recreatievaart aan de Luts nabij het Slotermeer.

Van de stilte naar de drukte

Verder richting het Slotermeer wordt het gauw weer meer landelijk. Dat is echter maar van korte duur, want nu wordt de invloed van de recreatievaart duidelijk. Er staan bankjes langs de kant, er zijn meer ligplaatsen aan het water en waar de Luts in het Slotermeer stroomt liggen jachthavens en bungalowparken. Het is duidelijk dat dit een toeristisch zwaartepunt is. Men is hier wel heel duidelijk op het water en het varen op water gericht. De drukte vormt een groot contrast met het binnenland van het Gaasterland. Ik ben er blij om en fiets over de rustige binnenwegen via het leuke plaatsje Wijckel naar het dorp Sondel.

Was hier een vaart?

Sondel is een langgerekt dorp met enkele fraaie historische boerderijen. Zou je niet beter weten

dan ben je ook zo het dorp weer uit zonder ooit een vaart te hebben gezien. De vaart ligt verscholen achter de bebouwing en ligt haaks op de hoofdweg. Daar loopt langs de Sondelerdyk de Sondelervaart. Het is niet meer dan een sloot, maar nog tot in het begin van de vorige eeuw was er sprake van relatief druk scheepvaartverkeer. Nu herinnert niet al teveel meer aan die dagen of het moet de benaming Swaaigat zijn waaraan een klein nieuwbouwuurtje is gelegen. De vaart loopt in een vrijwel rechte lijn naar het oosten door de weilanden. Pas bij de Sondelerleien is er landschappelijk sprake van wat afwisseling. Niet veel verder gaat de Sondelervaart over in de Nieuwe Vaart die met een haakse bocht verderop de Ee instroomt. We zijn dan bij Tacozijs aangekomen waar de Ee nog altijd het IJsselmeer instroomt, al is dat nu middels een stuw en niet meer via een sluis (9). Restanten van de sluis zijn overigens nog wel goed te zien aan de westzijde van de Ee bij de aangelegene boerderij. Het zicht over de in het IJsselmeer stromende Ee is overigens wijds en fraai. Het is een stil en misschien zelfs wel wat ruig gebied. Jammer alleen dat de gigantische windmolen bij de aangelegene boerderij dit verstoord met zijn sinistere geruis.

Van windmolen naar windmolen

Die grote windmolen heeft wel iets dreigends dus opgelucht spoed ik mij naar de laatste vaart in Gaasterland: de Zandvaart. Dit is één van de langste vaarten in het gebied. Ik pik de Zandvaart op bij het natuurgebied van de Sondelerleien. Hier loopt een prachtig landweggetje (De Leijen) langs de vaart. Er wordt niet op gevaren. De vaart kent, zeker bij het natuurgebied, een natuurlijke begroeiing. Dat oogt fraai. Meer naar het zuiden toe verandert het karakter in dat van een wetting. Er ligt een lage brug over de vaart. Niet ver van de IJsselmeerdijk buigt de weg af en loopt de vaart door richting de dijk. Met de fiets is de vaart niet meer te volgen. Lopend zou het kunnen, maar verboden toegang borden wijzen je erop dat dat niet de bedoeling is. Vanaf hier heeft

de vaart ook steeds meer te maken met afdammingen ten behoeve van niet openbare boerenerfwegen om bij de landerijen naast de dijk te komen. Verderop bij de toepasselijk genaamde Sânfærtsdyk kom ik weer langs de Zandvaart te fietsen. Het is landschappelijk een mooie vaart, zoals deze door bloemrijke weiden loopt. Via de afdammingen kun je met wat klimwerk de dijk opkomen waar vanaf mooie uitzichten wachten. Het beeld wordt echter getrokken door weer een gigantische windmolen aan het einder. Het is misschien wel een sympathieke manier van energiewinning, maar de visuele impact kan toch wel groot zijn. Hier is het storend, maar dat is eerlijk gezegd het hele erf hier. Het is maar goed dat het helemaal in de hoek van Gaasterland ligt en misschien is dat ook juist wel de aanleiding tot deze verrommeling geweest. De Zandvaart eindigt (of begint) op deze rommelige plek. Het is meteen duidelijk dat de vaart mooier te beleven is gaand van zuid naar noord. Tezamen met de Sondelervaart is het een beetje een buitenbeentje tussen de Gaasterlandse vaarten. Beide vaarten zijn in hun uiterlijk en ligging meer ter vergelijken met de Friese vaarten elders in de provincie en minder met hun directe burens die tussen de glooiende heuvels lopen.

De Zandvaart bij de Sonderleien.

Wat valt op?

- Wat opvalt is dat de vaarten in Gaasterland juist niet opvallen. Niks geen indrukwekkende bruggen, drukke sluizen of grote boten. Met uitzondering wellicht van de Luts (dat eigenlijk een sterk gekanaliseerde rivier is), zijn de vaarten niet veel meer dan brede sloten of weteringen. Zo worden ze althans bijna allemaal in hoofdzaak gebruikt;
- Hoewel ze dus niet echt opvallen, is het bijzonder om te constateren dat de vaarten belangrijk waren voor de grote landheren die door de eeuwen heen ieder voor zich een grote stempel op het Gaasterlandsche landschap hebben gedrukt. Zonder vaarten geen ontginningen, bosproductie en bemesting van de ooit grotendeels woeste gronden;
- Gaasterland is een redelijk toeristisch gebied dat ook een zekere bekendheid geniet buiten Friesland. Het is echter duidelijk dat de vaarten nauwelijks delen in deze toeristische promotie. Althans niet voor wandelaars en fietsers. Ze zijn niet opgenomen in routes en veelal ontbreken er ook paden langs. Aan de andere kant worden de Luts, de Van Swinderenvaart, de Spookhoekstervaart en een deel van de Rijstervaart wel intensief benut door de recreatievaart;
- Er is eigenlijk niets terug te vinden van het voormalige gebruik van de vaarten. Sluizen zijn verdwenen, net als laad- en losplaatsen. Ook van de steenbakkerij bij Rijs ontbreekt vrijwel elk spoor om over de sloop van de 'De Volharding' in Balk maar niet te spreken. Het gevolg is dat de vaarten niet zijn te onderscheiden van weteringen of brede sloten. Je moet maar weten of raden dat ze ooit meer hebben betekend. Op zich heeft dat ook wel iets, want niet alles moet altijd maar worden uitgelegd, maar met name in de dorpen voelt het toch als een gemiste kans;
- De andere kant van het verhaal is dat je heerlijk kunt struinen langs de Gaasterlandse vaarten. Er liggen ook vrijwel geen erven

direct aan de vaarten, zodat je gemakkelijk zonder problemen je eigen weg kunt volgen. Dat maakt het tot een klein avontuur in ons te vaak verhekte en dichtgetimmerde landje.

De Sondelervaart stroomt naar de Ee.

Literatuur

- Boersma, B., H. Dijkstra, S. Ten Hoeve, P. Karstkarel en T. De Roos van Rooden, Gaasterland; Eeuwenoud land tussen Mar en Klif, Friese Pers Boekerij, Leeuwarden, 2005.

Ik ben de Universiteitsbibliotheek Utrecht (speciale collecties: kaartenzaal) zeer erkentelijk voor het gebruik van de op deze webpagina opgenomen historische kaarten.

